

Antun Nekić
Sveučilište u Zadru

ŠIRENJE OSMANSKOG CARSTVA U KLASIČNOM RAZDOBLJU: PROBLEMI I PONUĐENA RJEŠENJA

U poglavlju naslovljenom „Gaza“, autor raspravlja o značenju naslovnoga pojma u Osmanskom Carstvu, odnosno njegovoj interpretaciji u starijoj i novijoj historiografiji. Dok za jedne pojam već od 14. stoljeća, odnosno od samih početaka širenja Carstva, označava „sveti rat“ s ciljem širenja islama kao glavnim motivom gaza-ratnika, Heath W. Lowry razloge brzoga širenja Carstva na temelju izvora pronalazi u motiviranosti ratnika za plijenom i robovima. Autor dalje razlaže strukturu Osmanskoga Carstva kroz osam točaka - načela, također u kontekstu širenja Carstva, dok u posljednjem poglavlju posebno raspravlja o historiografiji koja se bavila Osmanskim Carstvom.

Ključne riječi: Osmansko Carstvo, društvena povijest, Gaza, historiografija, kasni srednji vijek

1. UVOD

Pokušati razumjeti uspon Osmanskog Carstva od male Osmanove pogranične kneževine s početka 14. stoljeća do carstva svjetskih razmjera u 16. stoljeću za povjesničara, naročito „početnika“, predstavlja uzbudljiv pothvat. U toj „vožnji“ kao da se istovremeno vozi na dva traka bez mogućnosti da se u ijednom trenu spusti pogled s oba. S jedne strane, to je put samog povijesnog gibanja, tijekom od tri dinamična stoljeća Osmanskog Carstva, a s druge strane put od dva stoljeća historiografske reprodukcije na tu temu. Naravno, svako povijesno razdoblje i pitanje ima svoje kontroverze i neslaganja, no pitanje Osmanskog Carstva posebice je osjetljivo pitanje te samim tim još zanimljivije; stoga držim kako je neophodno da se u radu dotaknem problema historiografije koja se bavi Osmanskim Carstvom. Osvrnut ću se na djela mađarske, bošnjačke i turske historiografije i na njihovom primjeru upozoriti na probleme kojima je opterećeno proučavanje klasičnog doba Osmanskog Carstva. No, s obzirom na obujam rada nije riječ o iscrpnom pregledu tih nacionalnih historiografija, već o ilustrativnim primjerima.

Pitanje historiografije bit će obrađeno u posljednjem poglavlju, dok ću u prva dva poglavlja obraditi samu temu rada, širenje Osmanskog Carstva. U prvom poglavlju obradit ću jedan segment tog širenja – *gaza* tezu. Rasprava o *gaza* tezi zapravo je rasprava o korijenima i uzrocima osmanskog širenja, no i više od toga, ona je rasprava o samoj naravi Osmanskog Carstva u klasičnom razdoblju. U drugom poglavlju obradit ću neke institucije i strukturu Osmanskog Carstva i to preko formule koju su sami Osmanlije držali ključem uspješnog vođenja nekog političkog entiteta, u njihovom slučaju Carstva.

U konačnici želim naglasiti kako su cilj rada i njegova struktura uvelike određeni obujmom rada i kako bi za iscrpnije sagledavanje širenja Osmanskog Carstva trebao daleko

veći broj stranica; pitanja koja obrađujem u radu samu su mali odsječak problema i ponuđenih rješenja koja se tiču tog procesa.

2. GAZA

Odrasti i živjeti u Hrvatskoj podrazumijeva usvajanje specifičnih normi i vrijednosti koje oblikuju i definiraju pripadnike hrvatske nacije. Usvajanjem tih normi i vrijednosti u nasljeđe se prima i određen pogled na prošlost te nacije. Za razliku od pogleda na hrvatsku povijest u razdoblju od 1945. pa do kraja Domovinskog rata, koji je ispunjen dubokim neslaganjem i kontroverzama, postoji „konsenzus“ o povijesti hrvatskog naroda od stoljeća sedmog pa do razdoblja Drugog svjetskog rata.¹ Unutar raspona od 900 godina „tragične“ povijesti kao negativci, uz domaće kvislinge, pojavljuju se Mađari, Talijani, „Turci“, Austrijanci pa opet malo Mađari i Talijani, da bi zadnjih sto godina proteklo u obrani od srpskih pretenzija – svi oni u jednom trenu povijesti pojavljivali su se kao kočnica ostvarenja povijesne uloge (ma koja god to bila) jedne nacije čije je zlatno doba završilo još tamo u davnim počecima 12. st. No, ovime nikako ne želim reći kako je hrvatska nacija po pitanju načina tumačenja svojih korijena posebna, već samo želim istaknuti kako „Turci“ zauzimaju značajnu ulogu u putanji hrvatskog naroda i, što je još važnije za ovu raspravu, postoji suglasnost o tom dijelu naše povijesti. Drugim riječima, dio hrvatskog identiteta izgrađen je na temelju slike Hrvatske kao „predzida kršćanstva“, što za sobom povlači i određenu sliku onih koji su navaljivali na taj čvrsti bedem. Pritom su „Turci“, koji „nalegoše na jzik hrvatski“², nevjernici što otimaju malu djecu kako bi ih preobratali na islam, okrutni osvajači pod čijom čizmom je patio hrvatski narod – da se zadržim samo na nekim općim mjestima u prikazu „Turaka“. No, kao što sam napisao, u posljednjih stotinu godinu, kada je napadač također dolazio s istoka, nije bilo pretjerano puno vremena za bavljenje „Turcima“. Stoga, treba se vratiti u razdoblje kada je „bolesnik s Bospora“ još bio živ i kada je pisanje povijesti bilo diktirano ondašnjim konkretnim političkim potrebama (čime nipošto ne impliciram kako je danas oslobođeno tog tereta). Naravno, riječ je o 19. stoljeću, stoljeću nacija, u kojem se Osmansko Carstvo ispriječilo stvaranju balkanskih nacionalnih država. U takvim se okolnostima plasira slika o represivnom carstvu, o „sirovim barbarima“ koji vladaju samo pukom silom, tj. ugnjetavaju i uništavaju narode i zemlje nad kojima nemaju nikakvo pravo.³ Međutim, to nije od tolike važnosti za ovaj rad – važnija je činjenica što se takva slika također nekritički projicirala na ranija razdoblja, a da se nije postavilo pitanje kako se Osmansko Carstvo moglo održati tako dugo ako je vladalo samo pukom silom.⁴ Štoviše, tu treba dodati

¹ Iako se teza (ili za neke „neupitna istina“) o doseljenju Hrvata u sedmom stoljeću propituje, ta rasprava je ograničena na uski krug historiografa i rijetko ili gotovo nikada ne proviruje među širu javnost, dok je nasuprot tome rasprava o „crvenima“ i „crnima“ poprilično raširena u javnosti, te o njoj svi imaju nešto reći. Stoga, pod „konsenzusom“ ne mislim na slaganje među profesionalnim historiografima, već o dominantnoj slici koju dijeli velik dio pripadnika, u ovom slučaju, hrvatske nacije.

² V. Gligo (ur.), 1983., str. 44

³ Korijeni slike o represivnom carstvu te posebice o „sirovim barbarima“ sežu u 15. st, kada se u talijanskim humanističkim krugovima nakon 1453. i pada Konstantinopola „Turci“ demoniziraju kao rušitelji kulture, nepismeni barbari, što će postati opće mjesto europskog viđenja „Turaka“ u narednim stoljećima, u: N. Bisaha, 2006., str. 43-93. Za devetnaestoljetne predodžbe o „turskim“ barbarima u: B. Jezernik, 2007., s posebno ilustrativnim petim (str. 97-112) i desetim (str. 219-234) poglavljem, te znakovita priča o lubanjama iz Štepanjskih vasi u: B. Jezernik, 2010., str. 9-29, str. 25-27.

⁴ M. Kunt, 1995, str. 5.

kako nije bilo riječi samo o pukom održavanju, već o uspješnom širenju, i to od male Osmanove pogranične kneževine do carstva koje u 16. st. ima svjetski značaj.

No, slika „bolesnika s Bospora“ nije se samo nekritički projicirala na ranija razdoblja osmanske povijesti u 19. stoljeću, već ju je preuzimala i kasnija historiografska produkcija, odakle se manje-više uspješno širila među širom populacijom. Na početku rada sam vjerojatno mogao uzeti primjer bilo koje nacije kako bih ilustrirao odnos njenih pripadnika prema „zajedničkoj“ prošlosti ili bilo koju balkansku državu kako bih prikazao kako se piše i kakav je odnos prema dijelu povijesti u kojem je Osmansko Carstvo igralo značajnu (negativnu) ulogu u njihovom razvitku. Primjer Hrvatske uzeo sam iz jednostavnog razloga – kao pripadnik hrvatske nacije mogu svjedočiti kako se uz pomoć kolektivnog pamćenja, završene osnovne i srednje škole te preddiplomskog studija biva „tipičnim“ Hrvatom koji barata „tipičnim“ pogledom na „Turčine“. Nije teško pretpostaviti kako na sličan način i „tipičan“ Srbin ili „tipičan“ Mađar barata jednako tako „tipičnim“ pogledom na iste te „Turčine“.

Čini mi se kako je upravo opisani mentalni sklop plodno tlo na kojem bi se lako prihvatila ideja o Carstvu koje se širilo vjerskim žarom. Pripomogla bi tome zasigurno i današnja situacija gdje se islamski fundamentalizam karakterizira kao najveća prijetnja svjetskom miru. Pritom bi se slika današnjih *al-qaidinih* pripadnika vođenih džihadom, vjerojatno radi lakše imaginacije, transponirala na početke 14. st. gdje su anatolski pogranični ratnici vođeni *gazom*, tj. svetim ratom širili granice *darulislama* nauštrb svojih nevjerničkih kršćanskih susjeda.

Koliko god se potonji odjeljak činio neozbiljnim, želio sam njime ukazati na problem koji se događa kada se narav neke pojave u jednom trenutku nekritički projicira na neko prijašnje razdoblje. Stoga ću na temelju pročitane literature nastojati odgovoriti je li se to dogodilo i s pojmom *gaza* jer to pitanje smatram bitnim dijelom problema i ponuđenih rješenja koja se tiču širenja Osmanskog Carstva.

Pojam *gaza* pojavljuje se u većini tekstova koji se bave klasičnim razdobljem Osmanskog Carstva namećući se kao važna komponenta širenja Carstva. Zasluge za *gaza* tezu pripadaju Paulu Witteku, koji je tridesetih godina prošlog stoljeća *raison d'etre* Osmanskog Carstva pronašao u religijskom faktoru, tj. u svetom ratu (*gaza*). Prema Witteku, islam je bio magnet koji je privlačio mnogobrojne u osmanski ratni stroj, koji su motivirani *gazom* ratovali protiv nevjernika u susjednim zemljama te tako širili granice Osmanove pogranične kneževine.⁵

Iz Wittekove teze proizlazi kako je neophodni uvjet za širenje Osmanskog Carstva bio islam, tj. kako su samo muslimani mogli biti pokretani vjerskim žarom. Uz njegovu postavku pristaje znatan dio povjesničara koji se bavi ranim razvojem osmanske kneževine, kasnije Carstva. Među njima kao primjer mogu se uzeti radovi Metina Kunta (za kojeg je Wittek usto i „stari majstor“⁶, s čime bi se vjerojatno vrlo teško složio H. W. Lowry) i Halila Inalcika. Inalciku je, u skladu s prihvaćanjem *gaza* teze, iznenađujuće što su u nekim područjima Carstva u 15. st. kršćani činili otprilike polovicu timariota. Čuđenje vjerojatno proizlazi iz toga jer se postavlja pitanje čime su bili motivirani ti kršćani, s obzirom da je teško zamisliti kako im je pred očima stajalo širenje *darulislama* kao motiv i cilj. Štoviše, na istoj stranici Inalcik postavlja dva kriterija koja su bila preduvjet za kršćanina da dobije timar u 15. st. – prvo, ta osoba je morala biti vojnog podrijetla te drugo, morala je dokazati svoju odanost

⁵ H. W. Lowry, 2003., str. 1-2

⁶ M. Kunt, 1995., str. 6

sultanu – a iz kojih postaje još nejasnije od kud toliko čuđenje kod Inalcika što nalazi toliko broj kršćanskih timariota u nekim područjima Carstva.⁷

Metin Kunt osmanski uspjeh, kao i Wittek, pripisuje stalnom priljevu ljudi iz Anatolije, pri čemu je važnu ulogu odigralo to što su poslije dolaska vitezova Hospitalaca na Rodos 1344. jedini Osmanlije od svih pograničnih kneževina imali mogućnost daljnjeg širenja granica islama. Granicu je tada, nakon prelaska Dardanela pedesetih godina 14. stoljeća, predstavljao Balkan, nova „Meka“ mnoštvu *gaza* ratnika koje su predvodili Osmanlije kao jedini pravi *gazi*.⁸ Važno je naglasiti kako stalni priljev ljudi iz Anatolije implicira kako je riječ o muslimanima, čime bi se na zgodan način moglo zaključiti i da se takvim tumačenjem zaobilazi nezgodna mogućnost da su kršćani sudjelovali u širenju nauštrb nevjerničkih, kršćanskih susjeda. *Gaza* kao motiv širenja time se ne dovodi u pitanje. No, nisu se Osmanlije širile samo na područje Balkana, to jest na nevjernički teritorij. Osvajanja i širenje na Balkanu omogućila su im da se prošire i na račun muslimanskih susjeda u Anatoliji, što baš i nije u skladu s ideologijom *gaza* ratnika koji se bore za slavu islama. Kunt u svom članku daje dva primjera koja govore na koji su način Osmanlije legitimirale to širenje.

Prvo, navodi objašnjenje koje daje osmanska historijska tradicija, koja je inkorporaciju muslimanskih zemalja opisivala kao miroljubiv proces, a on je u nekim slučajevima predstavljao dragovoljno podvrgavanje pod osmansku vlast.⁹ Ovim tumačenjem *gaza* uopće ne dolazi u pitanje jer nema rata i prolijevanja muslimanske krvi. Drugo objašnjenje govori o načinu na koji su Osmanlije opravdavali širenje koje je ostvareno nasilnim sukobom s drugim muslimanima, u ovom slučaju sa susjednim karamanskim emiratom. Svoje napore da podvrgnu Karamane opravdavali su optužbama prema kojima su Karamani konstantno koristili osmansku zauzetost u Europi kako bi im izazvali nevolje u Anatoliji, čime su ih priječili u širenju na nevjernike.¹⁰ Stoga, ako su se i borili s muslimanima, Osmanlije nisu napadali prvi te su pristajali na borbu jer je njihova najvažnija zadaća, *gaza*, bila ugrožena.

Iz navedenih primjera proizlazi pitanje: u kojoj mjeri je religija bila uzročni faktor osmanskih ratova, a u kojoj mjeri se radi o legitimaciji već postojećih sukoba?¹¹ Drugim riječima, koliki značaj stvarno možemo pridati *gaza* ideologiji kao faktoru koji je utjecao na stvaranje i širenje Osmanskog Carstva (što nije slučaj s M. Kuntom, koji se zadovoljava s onim što sami Osmanlije u svojim historijskim – ideološkim – iskazima daju, ne ulazeći u dublju raščlambu problema)?

Osmansko Carstvo nije se, da se tako izrazim, rodilo samo jedanput, na početku 14. st. Stoljeće kasnije, nakon Timurove pobjede nad Bajazidom I 1402, sudbina Carstva činila se krajnje upitnom, no na kraju opet dolazi do obnavljanja pod vodstvom osmanske dinastije, kojoj je tad na čelu stajao Mehmed I. Tu se opet vraćam na Kunta, koji daje objašnjenje tog čudesnog oporavka, pri čemu je važnije ono što pritom ne spominje. Međuzavisnost (i to ona ekonomska!) dviju regija, Anatolije i Rumelije, kojima su prije poraza od Timura Osmanlije vladali, prema Kuntu stoji iza obnove pod Mehmedom I.¹² No, pomalo začuđujuće, nema ni traga od spominjanja *gaze* kao glavnog sastojka koji je stajao iza stvaranja i širenja osmanske pogranične kneževine na početku 14. st. Naprotiv, sada ideologiju u objašnjenju obnove (stvaranja) Kunt zamjenjuje nečim puno opipljivijim – materijalnom dobiti – što nas dovodi

⁷ H. Inalcik, 1954., str. 103-129, str. 114

⁸ M. Kunt, 1995., str. 8, 10, 12

⁹ Isto, str. 10

¹⁰ Isto, str. 13

¹¹ J. F. Guilmartin, 1988., str. 721-747, str. 743

¹² M. Kunt, 1995., str. 14

na trag drugačijeg rješenja problema vezanih uz osmansko širenje, a samim time i prema novom tumačenju pojma *gaza*.

Iako je od samih početaka Wittekova teza bila izvrgnuta kritici, većina je povjesničara na neki način implicitno prihvaćala činjenicu kako islam stoji iza uspjeha Carstva, a kada su i dovodili u pitanje Wittekovu tezu nisu učinili naizgled najlogičniju stvar – ispitali izvore na temelju kojih je Wittek postavio svoju *gaza* tezu.¹³ Tog se posla primio Heath W. Lowry te je analizom izvora kojima se služio Wittek, Ahmedijevog *Iskendername*, epskog spjeva koji je u obliku knjige savjeta za vladare (*nasihatname*) Ahmedi krajem 14. i početkom 15. st. pisao za svoje patrone Bajazida I i Sulejmana I te natpisa (*kitabe*) u Bursi iz 1337, u najmanju ruku bacio veliku sumnju na Wittekovo čitanje tih izvora.¹⁴ Stoga, ako bi isključili Wittekovu tezu i *gazu* kao *raison d'etre* Osmanskog Carstva, koje drugo rješenje/rješenja ponuditi kao odgovor na pitanje širenja Osmanskog Carstva?

Nasuprot religijskom faktoru, Lowry je predložio nešto puno opipljivije od vjerskog zanosa – prije nego *gazom* rani Osmanlije bili su motivirani željom za plijenom i robovima.¹⁵ S takvom pretpostavkom više ne izgleda proturječno sudjelovanje velikog broja kršćana u osmanskim osvajanjima, a niti rat protiv susjednih muslimanskih emirata nužno ne poprima konotacije bogohulnog čina.

Nakratko bih se ovdje osvrnuo na pojmove „Turci“ i Osmanlije. U pretežnoj većini naše historiografije ustalilo se korištenje pojma „Turci“, a Osmansko Carstvo zamišlja se kao „tursko carstvo“.¹⁶ Time kao da se želi reći kako nikad u biti nismo ni bili dio tog Carstva, koje je kao strano tijelo došlo i nelegitimno/nelegalno nam nametnulo svoju vlast. Tako je „Turčin“ musliman, a samim tim carstvo je islamsko, iz čega je valjda jasno kako ono ne može biti legitiman/legalan zastupnik nemuslimanske populacije. Takvog razdvajanja ne postoji kod pojma Osmanlija, iz kojeg jasno proizlazi kako se ono odnosi na sve sultanove podanike, tj. na cjelokupnu populaciju unutar Osmanskog Carstva.

Upravo takvu „inkluzivnost“ koju implicira pojam Osmanlije, uz plijen i robove Lowry smatra ključem osmanskog uspjeha u 14. i 15. st. No, da ne bih preplašio kakvog „tipičnog“ predstavnika balkanskih nacija, odmah moram naglasiti kako Lowry jasno daje do znanja kako ta inkluzivnost nije posljedica nekakve tolerantne naravi (tolerantne u današnjem smislu) Osmanskog Carstva, već je prije riječ o „toleranciji“ koja je proizlazila iz specifičnih potreba, u prvom redu nedostatka ljudstva (prvenstveno onog koje se moglo koristiti u administraciji i vojsci) s kojim se suočilo Osmansko Carstvo uslijed svoje ekspanzije.

Proglas Bajazida II iz 1484. vrlo je koristan kao primjer te inkluzivnosti te pruža i odgovor na pitanje što je to *gaza* mogla značiti u 14. i 15. stoljeću, ako nije imala konotacije vjerskog rata. Proglas je izdan tijekom vojne kampanje protiv moldavskog vladara Bogdana, očito u trenutku kada se sultanu pojavio problem manjka vojne snage. U proglasu se prilikom poziva ljudi na rat ne apelira na vječni raj kao nagradu za *gazu*, već se obećavaju sasvim konkretne stvari – plijen, robovi, timari, te se na kraju sultan čak odriče i dijela plijena (20%) kojeg je inače sebi prisvajao nakon ratne kampanje.¹⁷ Kada se uz to doda kako ovaj proglas dolazi iz kancelarije sultana uz kojeg se vežu epiteti velikog vjernika, očekivao bi se sasvim drukčiji sadržaj proglasa, tj. očekivalo bi se da će se pojam *gaza/gazi* pronaći u smislu kojeg

¹³ H. W. Lowry, 2003., str. 5-13

¹⁴ Isto, str. 15-44

¹⁵ Isto, str. 45

¹⁶ Štoviše, Turska kao geografski i politički entitet ne postoji sve do kraja prvog svjetskog rata, C. Kadafar, 1995., str. 4

¹⁷ Isto, str. 48, 50

zastupa Wittekova teza. Lowry nadalje zaključuje kako su pojmovi *gaza/gazi* u 14. i 15. st. bili sinonimi s pojmom *akin/akinci*, a odnosili su se prvenstveno na način kojim su se stjecali plijen i robovi – putem brzih upada neregularnih vojnih snaga, akindžija (*gaza* ratnika).¹⁸ Tome u prilog ide i Bajazidov proglas, koji je usmjeren na neregularne snage, akindžije, u kojima su u 15. st. kršćani ne samo ravnopravno sudjelovali, već su te snage bile većinom sastavljene od nemuslimana.¹⁹

Dokaz kako su se Osmanlije vodili puno pragmatičnijim razlozima od *gaze* možemo pronaći i u praksi Mehmeda II, koji nakon osvajanja Konstantinopola 1453. najviše pozicije u državnoj hijerarhiji Osmanskog Carstva popunjava članovima aristokracije osvojenih zemalja. U razdoblju od 1453. do 1516. na mjestu velikog vezira od njih petnaest njih dvanaestero je bilo kršćanskog porijekla, s time da je od te dvanaestorice njih polovica (možda i sedmero) prije osmanskog osvajanja bila članovima balkanske i bizantske aristokracije.²⁰ Posebno je zanimljiva sudbina dvojice²¹ nećaka posljednjeg bizantskog cara, Konstantina XI. Do pada Konstantinopola za njih dvojicu postojala je vrlo izgledna mogućnost da će naslijediti svog strica na mjestu bizantskog cara, no životni put odvest će ih u sasvim drugom smjeru. Naći će se u službi sultana Mehmeda II, i to kao Mesih paša te Has Murad paša.²² Kada bi povukli paralelu i malo iskarikirali situaciju mogli bismo to usporediti s time kao da je Tito nakon 1945. u vladajuću strukturu FNRJ i komunističke partije nakon „ideološkog preodgoja“ uključio Petra II Karađorđevića.²³ Pošto je teško reći zašto se Tito nije odlučio na takav potez, zadržat ću se na mogućim razlozima koji su utjecali na praksu Mehmeda II.

Prije drugog dolaska na vlast Mehmeda II 1451. godine, Sulejman I (1402 – 1411), Mehmed I (1413 – 1421) i Murat II (1421 – 1451) poštovali su tradicionalnu osmansku politiku koja je težila nametanju sizerenstva nad susjednim zemljama, a ne uspostavljanju direktne kontrole nad tim zemljama. U periodu vladavine te trojice sultana stara vezirska obitelj Chandarlis bila je najzaslužnija za održavanje te dobre tradicionalne osmanske politike kakvom ju je smatrala popularna osmanska tradicija.²⁴ U provođenju svoje politike obitelj Chandarlis nailazi na snažno protivljenje militantne skupine koja se okupila oko mladog sultana Mehmeda II. Stoga ne iznenađuje što se Mehmed II nakon osvajanja Konstantinopola rješava starog plemstva i obračunava s moći tih starih obitelji, čiji su preci bili među suosnivačima države.²⁵ Mogućnost da su članovi Osmanove dinastije u 14. i prvoj polovici 15. st.²⁶ bili prvi među jednakima, nakon osvajanja Konstantinopola bila je isključena. No, tu se pojavljuju dva problema – kako tu poziciju učvrstiti te kako popuniti ispražnjene pozicije u državnoj hijerarhiji. Tu se vraćamo na balkansku i bizantsku aristokraciju koja ulazi u osmanski sistem, još jedan dokaz osmanske inkluzivnosti, vođene prije svega pragmatičnim potrebama. Njeni pripadnici, između ostalih, sada ulaze u sultanovu službu, ali kao sultanovi

¹⁸ Isto, str. 132

¹⁹ Isto, str. 52

²⁰ Isto, str. 128

²¹ Za dvojicu Konstantinovih nećaka sasvim je sigurno kako su poslije 1453. našli u službi sultana, dok je sudbina trećeg nepoznata. Isto, str. 116

²² Isto, str. 115

²³ Lowry je u jednom intervjuu povukao sličnu paralelu ocijenivši to „kao da su Lenjin i Staljin nakon Oktobarske revolucije 1917. godine i propasti Ruskog carstva odlučili školovati sina posljednjeg cara Nikole II, a zatim ga postaviti na neku funkciju svoje vlasti.“ <http://www.preporod.com/interview-mainmenu-77/1601-faktori-koji-su-600-godina-odrali-osmanlije-na-nogama-porezni-sistem-i-pravda.html> (22.03.11.)

²⁴ H. Inalcik, 1954., str. 103-106

²⁵ H. W. Lowry, 2003., str. 143.

²⁶ Isto, str. 65

osobni robovi, čime sultan gradi sistem koji mu je garantirao apsolutnu moć te potpunu odanost.²⁷ Kada ste u poziciji da vam život ovisi o samo jednoj sultanovoj riječi, a pokorno služenje donosi mnogostruku dobit vjerojatno nije teško donijeti odluku, a taktika „mrkve i batine“ i ovdje se pokazala kao najbolje sredstvo upravljanja. Pored toga što je na taj način odmijenio staru aristokraciju i stvorio sebi odanu strukturu, ne treba zanemariti još neke koristi koje mu je ta praksa mogla donijeti. U trenutku kada se Carstvo širi Balkanom sultan dobiva istrenirano ljudstvo iskoristivo u administraciji i vojsci koje zna kako upravljati, poznaje jezik, običaje i način funkcioniranja osvojenih zemalja, a posjeduje i „element privlačnosti“ (s jasnom porukom ljudima na novoosvojenim područjima – samo ako mi budete odani i vi se možete uspeti tako visoko).

Osmansko Carstvo nipošto nije bilo nepromjenljiv, statični organizam kakvim ga se ponekad nastojalo (negativno) predstaviti. Okosnica te slike o statičnosti zasigurno je bio islam, tj. Osmansko Carstvo je bilo (i jest) najlakše, pogotovo Zapadu, poistovjetiti s islamom. Pritom je svakako neosporno kako je islam igrao važnu ulogu i sigurno bio jedna od definirajućih komponenti Osmanskog Carstva od samih njegovih početaka. No, je li islam tijekom cijele povijesti Osmanskog Carstva imao istu težinu? Kako je *gaza* neodvojiva od religije, tj. islama, odgovor na to pitanje važan je za otkrivanje stvarnog značenja i značaja *gaze* za stvaranje i širenje Osmanskog Carstva.

U Rumeliji i Anatoliji je 1416. izbila takozvana pobuna Sheikha Bedreddina. Ova pobuna, koja je u bizantskim izvorima opisana kao društveni i religijski pokret, privlačila je velik broj sljedbenika među seljaštvom u zapadnoj Anatoliji i na Balkanu, a propagirala je zajedničko dijeljenje materijalnih dobara te bratstvo između muslimana i kršćana. Obje ideje koje je pokret zastupao garantirale su sukob s urbanom komponentom, čije je obilježje bio izraženi islamski karakter, a dijeljenje dobara im vjerojatno nije bilo ni na kraj pameti. Iako je urbana, islamska, komponenta odnijela pobjedu nad sinkretičkom, islamsko-kršćanskom, pobuna je ipak imala dalekosežnije posljedice na razvitak Carstva. Kao i svaka pobuna zaprijetila je sistemu i nositelju vlasti u tom sistemu – sultanu – koji je bitan dio svog identiteta gradio na islamu. Vjera dinastije je od Osmana bio islam, a sada se pojavio pokret različite vjere s ciljem da sruši vlast sultana. To je zasigurno moralo navesti sultana da preispita koliku je korist kršćanska komponenta donosila, tj. je li korist premašila opasnost koju je sada predstavljala. Odluka je bila jasna – od 1340-ih islam sve više postaje preduvjet za članstvo u osmanskoj vladajućoj eliti.²⁸ Taj proces „zatvaranja“ administrativnih i vojnih funkcija koje su bile dostupne nemuslimanima završen je u prvim desetljećima dvadesetih godina 16. st. Selimovim osvajanjem Sirije, Egipta i Hedžaza. Tim se osvajanjima Carstvo implementacijom stoljećima stare islamske birokratske tradicije od, do tada vitalnog, sinkretičkog, multietničkog, multikulturalnog društva, pretvara u carstvo koje postaje klasična islamska dinastija.²⁹ Tu promjenu najslikovitije može dočarati ovaj citat koji donosim u slobodnom prijevodu: „Stoga, timare dodijeljene kršćanskim vojnicima možemo pronaći čak i u vremenu Bajazida II (1481 – 1512). No, u 16. st. u tim istim područjima teško se moglo pronaći kršćanske timariote; štoviše, u tom stoljeću postojanje kršćanskih timariota šokiralo je ljude te za sobom povlačilo specijalne istrage njihovog porijekla.“³⁰

²⁷ H. Inalcik, 1954., str. 120

²⁸ H. W. Lowry, 2003., str. 138-139

²⁹ Isto, str. 96. Još jednu dimenziju u procesu pretvaranja u klasičnu islamsku dinastiju davao je i sukob sa šijitskim Iranom početkom 16. stoljeća, jer se u tom sukobu definirala sunitska pravovjernost sultana, S. Faroqi, 2004., str. 36

³⁰ H. Inalcik, 1954., str. 116

Posljedica usvajanje stare islamske birokracije nije bila samo kraj inkluzivnosti, to jest kraj mogućnosti da i nemuslimani popunjavaju administrativne i vojne pozicije (*askeri*) u Carstvu. U 16. stoljeću, pod utjecajem i uz pomoć te tradicionalne islamske komponente, dolazi i do konačnog oblikovanja ideologije koja je Osmanovoj dinastiji opravdavala ne samo vlast unutar Osmanskog Carstva, već im je davala pravo i na univerzalnu vlast. Bitna komponenta te ideologije bila je *gaza*, sa svojim izvorom u šerijatu.³¹ Pripadnik Osmanove dinastije (sultan) sada je božji poslanik na zemlji, što mu daje legitimaciju da nastupa kao jedini pravi *gazi*, koji na svojim leđima nosi teret vjerske zadaće i svetog rata. Time osmansko ratovanje postaje ispunjenje vjerske obaveze, a sultan širenjem *darulismala* legitimizira svoju poziciju jedinog *gaze*, koji nastupa u ime cijele islamske zajednice – i više nego jasan znak kako vjerski pogled na *gazu* postaje dominantan u 16. st.³² No, kao što svaka legitimacija traži ispunjenje dužnosti koje proklamira u tom trenutku, jednako tako joj treba podrška iz prošlosti. Drugim riječima, ako je sultan u 16. st. bio jedini *gaza*, Bog (Alah) je od samog početka dinastije tu zadaću morao povjeriti Osmanu i njegovim potomcima, i nikome drugome. I tu je (pisanje) povijest(i) još jednom morala ispuniti jednu od svojih uobičajenih zadaća – poslužiti sadašnjosti.³³ Stoga, kada je u pitanju značenje *gaze*, sasvim je jasno što ćemo u tim kronikama pronaći – isto ono što je *gaza* predstavljala u 16. st. Time će legitimitet sultana i dinastije biti osiguran, no jednako tako će i, uvjetno rečeno, „obični pljačkaši“ postati sveti ratnici jer je nemoguće da sultan predvodi „obične pljačkaše“ kojima je jedini cilj namaći što više plijena i robova – jer, što bi to od njega učinilo, nego vođu „običnih pljačkaša“?

Mislim da je iz dosadašnje rasprave postalo sasvim jasno kako je odgovor na pitanje je li se značenje pojma *gaza* koje ima u 16. st. nekritički projiciralo na prva dva stoljeća Osmanskog Carstva pozitivan. Ili, da se točnije izrazim, na temelju pročitano puno sam bliži takvom razmišljanju – tvrditi kako je takvo objašnjenje neosporno bilo bi krajnje neozbiljno pošto ne baratam s dovoljno (najblaže rečeno) uvida u problematiku a, kako naglašava P. S. Fichtner, debata stoji li iza Osmanlija religijski žar ili pljačka, robovi i plijen aktualna je među povjesničarima koji se bave Osmanskim Carstvom i danas.³⁴

Posebno mi se učinilo zanimljivim, a čega sam postao svjestan u procesu pisanja rada, postojanje negativne korelacije između inkluzivnosti, koja je obilježje Carstva u prva dva stoljeća njegova postojanja, i pojma *gaza*, ako ćemo ga prihvatiti u onom smislu kako ga je definirao P. Wittek. Iako je to teško tvrditi, dobije se dojam kako je inkluzivnost uzimala kako je pojam *gaza* dobivao konotacije vjerskog rata, sve dok u 16. st. sloj *askera* nije postao rezerviran za muslimane, a *gaza* ideologija kao misaoni pokrivač prekrila život u Osmanskom Carstvu.

Također ponovno naglašavam kako Osmansko Carstvo nije bio statični organizam, već se mijenjao i prolazio kroz razne faze te je govoriti o počecima Carstva u 14. i 15. st. na

³¹ C. Imber, 1995., str. 138-153, str. 138-139

³² Isto, str. 144

³³ Pisanje tih kronika s tematikom povijesti dinastije počelo je s Mehmedom II, a do kraja vladavine Bajazida II osmanska dinastička historiografija postala je zaseban literarni žanr, isto, str. 142.

³⁴ P. S. Fichtner, 2008., str. 25. Odličan pregled dosadašnjih rasprava o *gaza* teoriji može se naći u H. W. Lowry, 2003., str. 5-13, te u C. Kadafar, 1995., str. 29-59. Zanimljiva je i Lowryeva ocjena Kadafarovog djela, za koje piše kako u konačnici „ne uspijeva sveukupnu debatu odvesti dalje od zaključaka koje je 1982. donio Inalcik kombinirajući Wittekovu „*gaza* tezu“ i Kopruluevo inzistiranje na osnovnim turskim plemenskim korijenima Osmanlija“. H. W. Lowry, 2003., str. 12

temelju onog što znamo o njemu u 16. st. jednako neobjektivno kao i sliku „bolesnika s Bospora“ iz 19. st. projicirati na prethodnih 500 godina njegovog razvitka.

3. STRUKTURA OSMANSKOG CARSTVA

Odvojiti pitanje širenja Osmanskog Carstva od njegove strukture nemoguće je. Način na koji je Carstvo bilo uređeno, na koji način je funkcioniralo – bez toga je nemoguće razumjeti kako se Carstvo moglo širiti. Pritom ću za ocrtavanje strukture kao okvir upotrijebiti recept kojeg su sami Osmanlije držali zaslužnim za dobro funkcioniranje države. Riječ je o osam točaka, koje su funkcionirale tako da je zadnja točka ulazila u prvu, to jest sve zajedno činile su krug:³⁵

1. nema kraljevskog (sultanovog) autoriteta bez vojske
2. nema vojske bez bogatstva
3. raja proizvodi bogatstvo
4. sultan čini raju zadovoljnom pravednom vladavinom
5. pravdi je potrebna harmonija u svijetu
6. svijet je vrt; njegovi zidovi su država
7. stup države je religijski zakon
8. nema provođenja religijskog zakona bez kraljevog (sultanovog) autoriteta

3.1. Sultan

Već sam se u prvom poglavlju rada dotaknuo pitanja sultanovog autoriteta. Nakon što je Mehmed II, utemeljitelj osmanske carske tradicije, uklonio staro plemstvo koje je predstavljalo opasnost potpunom autoritetu sultana, bio je otvoren put prema univerzalnom pravu koje će za sebe tražiti i dobiti sultani 16. stoljeća, počevši sa Sulejmanom. No, odmakom od te ideološke komponente, kako okarakterizirati sultanov autoritet?

Najjasnije je to izraženo u činjenici kako je sultan posjedovao svu zemlju i podanike unutar Carstva. Sultan je posjedovao apsolutnu moć te su sva prava proizlazila iz njegove volje.³⁶ Kada su u pitanju podanici, to je značilo da je jedino sultan imao moć nekoga učiniti dijelom stanovništva koje nije moralo plaćati poreze (*askeri*), kao i obratno, lišiti nekog tih prava, ili nekome iz raje zbog osobitih zasluga omogućiti život bez plaćanja poreza. Sultanovo vlasništvo nad zemljom očitovano se u činjenici da su smrću sultana prestajala važiti sva prava koja je on nekome ustupio na zemlji. Novi sultan je tada morao ponovno potvrditi npr. timare koje su spahije ili administrativni službenici dobivali kao naknadu. Takvu praksu omogućavalo je postojanje deftera – katastarskih poreznih popisa, koji su bili odraz centraliziranog osmanskog sistema.³⁷

Administrativnu i vojnu organizaciju koja mu je u potpunosti bila podređena i odana sultan je temeljio na robovskom sistemu (*ghulam*). Osobni sultani robovi, najčešće regrutirani putem *devširme*, popunjavali su pozicije u administraciji, a sačinjavali su i vjerojatno najvažniji oslonac sultanove vlasti – *kapi kulus*, stajaću vojsku pod direktnom kontrolom sultana.³⁸

³⁵ J. F. Guilmartin, 1988., str. 727-728

³⁶ H. Inalcik, 1954., str. 112

³⁷ Isto, str. 112-113

³⁸ J. F. Guilmartin, 1988., str. 120

Sve do Sulejmana Veličanstvenog vrhovni autoritet sultana ogledao se i u tome što su sve važne odluke donosili sultani. Pred kraj života Sulejman je sve više ovlasti i obveza prenosio na velike vezire, a tu praksu nastavit će i njegovi nasljednici, nakon čega će veliki veziri biti ti koji će voditi vladu te vojsku za imperijalnih kampanja.³⁹ Ta promjena u načinu vladanja bila je i odraz promjene samog Carstva. Za vrijeme Mehmeda II Carstvo se prostiralo na manjem području, čime je i prisutnost na frontu bila lakša, a i nije bilo potrebe za tolikim opsegom administracije. S druge strane Sulejmanov način vladavine bio je prikladniji upravljanju Carstva ogromnih proporcija. Od tud i razlika u sultanovoj ulozi – dok je Mehmed II bio glavni potporanj sistemu te se nalazio na čelu piramide, upravljajući i kontrolirajući svime, Sulejman, iako i dalje neosporni autoritet, bio je samo jedan od potpornja, s obzirom na kompleksnost upravljanja i razgranatost administracije, što je utjecalo na to da postane simbolički vrh piramide, manje osobno upleten i odgovoran.⁴⁰

3.2. Vojska

Osmansko ratovanje može se podijeliti na dvije osnovne vrste: pogranično ratovanje i imperijalne kampanje.

Pogranično ratovanje prethodilo je imperijalnim kampanjama. Na taj način su Osmanlije „omekšavali“ obranu neprijateljskih zemalja. Brzim upadima neregularnih snaga, koje su se namirivale plijenom i robovima, neprijateljske zemlje su bile ekonomski i gospodarski iscrpljivane, a stanovništvo je bilo desetkovano, što je kasnije uvelike utjecalo na mogućnost uspješnog otpora. Korijen takvog ratovanja može se naći u nedostatku centralne vlasti u predislamskoj Arabiji, u nedostatku prirodnih barijera te polunomadskom načinu života koji je stvarao životne uvjete u kojima je rat bio normalno stanje odnosa među grupama, a mir predstavljao iznimku. Zapadnjacima, nenaviklima na takav način ratovanja, takvo stanje konstantnih nepredvidivih upada predstavljao je ogroman problem, koji su Habsburgovci s vremenom više-manje uspješno riješili razvojem Vojne Krajine.⁴¹

Prilikom imperijalnih kampanja osmanske redove sačinjavala je redovna vojska (*kapi kulus*) i neregularne trupe. Redovna vojska (*kapi kulus*) bila je profesionalna, plaćena vojska organizirana u pet korpusa: janjičare, spahije, opsadnu artiljeriju, vojne inženjere i pokretnu (zaprežnu) artiljeriju.⁴²

Janjičari su činili pješadiju, a janjičarski redovi popunjavali su se putem *devširme*, što je značilo da su bili dio *ghulama*, sultanovog roblja nad kojim je sultan imao potpunu kontrolu i kojim je osiguravao svoju vrhovnu vlast. Spahije su sačinjavale osmansko redovno konjaništvo, koje je kao plaću za svoju službu dobivale timare – nenasljedne zemljišne posjede dijeljene od osvojenih zemalja.⁴³

Bitan dio osmanske uspješnosti ležao je u izvršnoj logističkoj organizaciji. Tako su, primjerice, Osmanlije mogli izljevati topove na licu mjesta, što se pokazalo presudnim i prilikom opsade Konstantinopola 1453, kada su uz pomoć mađarskih majstora napravljeni dotad najveći topovi na svijetu. Srednjovjekovne tvrđave općenito nisu imale prevelike šanse pred osmanskim topništvom, kao što se to pokazalo za Morejskog rata od 1499. do 1502.⁴⁴

³⁹ Isto, str. 730

⁴⁰ C. Woodhead, 1995., str. 164-190, str. 189

⁴¹ J. F. Guilmartin, 1988., str. 725

⁴² Isto, str. 731

⁴³ Isto, str. 731

⁴⁴ Isto, str. 735

Osmanski bojni red sastojao se od jakog centra kojeg su činili spahije i pokretna artiljerija, na krilima su se nalazili oklopljeni konjanici, dok su prvi red popunjavale neregularne trupe – laka konjica i pješništvo. Takav sistem sve do dvadesetih godina 16. st. bio je nepobjediv za Europljane – za Selima I osmanska kopnena vojska vjerojatno je bilo najjača kopnena vojska na svijetu.⁴⁵ No, nakon što je svoj zenit doživio 1520-ih, osmanski ratni stroj polako je gubio svoju prednost nad zapadnim vojskama. Osmanska superiornost u opsjedanju tvrđava anulirana je 1520-ih i 1530-ih novim načinom konstrukcije utvrđenja. Superiornost osmanske vojske nad zapadnima također je kopnjela. Od 1530-ih španjolsko i njemačko pješništvo bori se u taktičkim formacijama na koje janjičari više nisu imali odgovora, a značaj spahija sve se više gubi u pozicijskom ratovanju kojim su dominirali artiljerija i pješništvo naoružano vatrenim oružjem.⁴⁶ Na mogućnost ekspanzije Osmanskog Carstva, kada je u pitanju imperijalno ratovanje, utjecala su i dva vrlo bitna faktora: klima i geografija. Klimatski su uvjeti ograničavali vremensku mogućnost kopnenog ratovanja na razdoblje od proljeća do zime, dok je mogućnost fizičkog širenja ograničavala činjenica da su sve kampanje kretale iz Konstantinopola. Pod takvim okolnostima pokazalo se kako je Beč označavao granicu osmanske ekspanzije. Nemogućnost daljnjeg širenja i osvajanja novih zemalja negativno se odrazila, kao što će to postati vidljivo za pobune dželalija, i na jednu od temeljnih institucija Carstva – timar.⁴⁷

2.3. Raja

Biti dijelom raje u Osmanskom Carstvu značilo je plaćati porez. Stoga i ne čudi što jedna od točaka dobrog funkcioniranja države kaže kako je raja ta koja proizvodi bogatstvo, kojim potom raspolaže sloj koji nije imao takvo opterećenje, *askeri*. Iako su unutar svake od tih grupa postojale daljnje podjele, prilikom pogleda na osmansko društvo podjela na one koji plaćaju i one koji ne plaćaju poreze bila je dominantna. Takva društvena podjela odgovara konceptu makro- i mikro-parazita kojeg je postavio William H. McNeill. Pritom su mikro-paraziti sićušni organizmi koji se natječu s ljudima za hranu, napadajući hranu koju ljudi jedu ili napadajući ljudsko tijelo direktno, dok su makro-paraziti vladajući, ratnički sloj koji iskorištava proizvođački sloj.⁴⁸ Proizvođački sloj bi se stoga odnosio na rajju, dok bi makro-parazita predstavljali *askeri*.

Četvrta točka funkcioniranja države također se odnosi na rajju. Kako bi mogla nesmetano proizvoditi bogatstvo, rajju je trebalo držati zadovoljnom pravednom vladavinom – naravno, kao vrhovni autoritet sultan je bio odgovoran i za taj segment. Na koji način se provodila pravda može ilustrirati jedan primjer s otoka Limnosa, gdje se otočko, većinsko kršćansko stanovništvo, 1490. potužilo na, po njihovom mišljenju, nepravedan porez. Bez ulaženja u razloge njihove žalbe, bitno je naglasiti ishod – nakon što su razmotrene, njihove su primjedbe bile prihvaćene i zapisane u zbornik zakona (*kanunname*).⁴⁹ Mogućnost žalbe te još povrh toga da tu žalbu prihvati poreznik očitovanje je toga da je kod makro-parazita postojala svijest, i to ne samo deklarativne naravi, kako je raja bila ta koja je uistinu bila izvor bogatstva.

⁴⁵ Isto, str. 735

⁴⁶ Isto, str. 731-732, 736

⁴⁷ Isto, str. 732-734

⁴⁸ W. H. McNeill, 1980., str. 6-8

⁴⁹ H. W. Lowry, 2003., str. 102

Vatreni bečki propovjednik, jezuit Georg Scherer, teško da bi povjerovao, ili priznao, da se u Osmanskom Carstvu na takav način postupalo s kršćanskom rajom. Dapače, u svojim propovijedima nije propuštao priliku upozoriti svoje sugrađane na patnje njihove braće kršćana pod osmanskim jarmom, koji je teži od kandža svih europskim monarha zajedno.⁵⁰ No, kako bismo odgovorili na pitanje je li riječ o iskrenom vapaju ili tek o načinu da se braći kršćanima utjera strah u kosti i iz glave izbace kojekakve glasine može nam pomoći pojava sa čijim bi se postojanjem teško mirile balkanske nacionalne težnje iz 19. i početka 20. st. (a usudim se pretpostaviti kako situacija nije nimalo drugačija ni danas). Riječ je o ljudima (kršćanima) koji nisu bježali pred Osmanlijama u krajeve koji nisu bili ugroženi ratom niti su ostajali na svom ognjištu kako bi se borili, već su izabirali treću opciju – prelazak na područje *darulislama*.⁵¹ Mogućnost da kršćanin svojevoljno prelazi tamo gdje ga navodno, ugrubo rečeno, čeka nabijanje na kolac ne čini se izglednom (a time razni stereotipi i predrasude koje su u Europi, a posebno u Habsburškoj Monarhiji, tako životopisno stvarale osjećaj konstantne psihoze dobivaju posve novu dimenziju). No, jednako tako, gledati na klasično doba Carstava kao na vrijeme univerzalne pravde i harmonije, kao što to rade određeni osmanolozi, ne čini se održivim – tenzije između onih koji su plaćali poreze i onih kojima je taj prihod išao bio je vidljiv, iako nije vodio do seljačkih pobuna.⁵² Ipak, kada se situacija u Carstvu u 16. st. uspoređi s Europom, gdje se kriza očituje u povećanim nemirima i društvenim tenzijama (seljačka buna u Mađarskoj 1514, seljački ustanak u Njemačkoj 1524 – 1526, Seljačka buna iz 1573, itd.), očigledno je kako je Osmansko Carstvo u tom razdoblju predstavljalo daleko „zdraviji“ organizam. Drugim riječima, makro-paraziti Osmanskog Carstava efikasnije su od svojih suparničkih makro-parazita sa Zapada iskorištavali svog domaćina, raj.

Bolja produktivnost tako je značila više bogatstva, a bogatstvo je osiguravalo vojnu efikasnost. Posebno je to vrijedilo prilikom ratovanja u dužem vremenskom periodu. Dok je u kratkim sukobima veću ulogu imala tehnološka razvijenost ili broj vojnika (makro-paraziti), u dužem periodu ratovanja, ili gotovo konstantnom ratu kakvog su prakticirali Osmanlije, važnija je uloga stanovništva (domaćina) koje nije neposredno sudjelovalo u borbi.⁵³ Stoga se može zaključiti kako je poslije 1520-ih i 1530-ih, kada osmanska vojska polako gubi prednost nad zapadnom, bolje iskorištavanje domaćina držalo Osmansko Carstvo *al pari* sa Zapadom. No, krajem 16. st. pobunama janjičara i spahija dolazi i do „kidanja“ kruga uspješnog funkcioniranja države. Nezadovoljni spahije nakon neuspješnih pohoda okreću se pljački, stvara se nesigurnost u samom Carstvu, što se najgore odražava na proizvođački sloj (domaćina). U takvim okolnostima nema ni pravde, a bez pravde nema ni zadovoljne raje, što se odmah odražava i na mogućnosti makro-parazita da uspješno iskoristi svog domaćina.

* * *

Kod svakog osvajanja (slično kao i kod većine sportova) postavlja se pitanje je li nečija pobjeda plod njegove stvarne snage ili slabosti suparnika. Makar to nema pretjeranu važnost, jer samo se pobjede pamte, zanimljivo je pitanje u kojoj je mjeri ekspanzija Osmanskog Carstva bila plod snage samog Carstva, a u kojoj mjeri rezultat slabosti suparnika na koje je Carstvo nailazilo tijekom svog širenja. Pritom je, naravno, nemoguće decidirano reći što je od toga dvoje bilo u pitanju, to jest postotkom ili omjerom odrediti kako je npr. kod osvajanja Konstantinopola 1453. 50% uzrok pada bila slabost Bizanta, a 50% snaga

⁵⁰ P. S. Fichtner, 2008., str. 46, 56

⁵¹ M. Ančić, 2008., str. 63-67; M. Kunt, 1995., str. 10-11

⁵² S. Faroqi, 1995., str. 91-113, str. 108

⁵³ J. F. Guilmartin, 1988., str. 746

Osmanskog Carstva (to bi, uostalom, isuviše bilo na tragu monokauzalnosti). No, ipak valja naglasiti kako su se neka od društava koja su se našla Osmanlijama na putu širenja nalazila u stanju krize. Takva je npr. bila situacija s Bizantom, koji je pomoć pred Osmanlijama neuspješno tražio na Zapadu, ili s egipatskim mamelucima čiji su prosperitet ugrožavali Portugalci nakon proboja u Indijski ocean.

Kako bih ilustrirao taj problem ukratko ću se okrenuti knjizi L. R. Johnsona *Central Europe: enemies, neighbors, friends*. Iako se autor u najvećoj mjeri bavi pitanjem na koji način zemlje centralne Europe prikazuju i zamišljaju svoju prošlost, on daje i jezgrovit uvid u funkcioniranje tvorevina koje su se u određenom trenutku našle u sukobu s Osmanlijama. Ugarsko Kraljevstvo na čelu s Matijom Korvinom (1458 – 1490) jedna je od tih tvorevina. Matija je imao nesreću da su mu Osmanlije nakon pada Bosne 1463. postali prvi susjedi, no svejedno je njegova vladavinu, i uz takvu otegotnu okolnost, među mađarskim narodom ostala upamćena kao zlatno doba. Matija je ostao zapamćen i kao prvi vladar koji uvodi stajaću vojsku u centralnoj Europi – Crnu vojsku – što, naravno, znači kako mu je na raspolaganju stajala znatna količina novca, bez kojeg je svako ozbiljno bavljenje ratom nemoguće. Za Matijine vladavine uvodi se pravedniji porezni sustav te se stvara učinkovitija administracija, što je rezultiralo većim prihodima u kraljevoj blagajni. Uz pomoć stajaće vojske Matija zaobilazi ovisnost o plemićima, srednjovjekovnu praksu koja je konstantno slabila kraljevu vlast te se oslanja na niže plemstvo ograničavajući moć magnata.⁵⁴ Ti segmenti Matijine vladavine dijelom bi se lako mogli uklopiti u osmanski krug dobrog funkcioniranja države. Kralj, slično kao i sultan, svoj autoritet temelji na vojsci, koju je Matija mogao držati zahvaljujući većim poreznim prihodima, a koji su stizali zbog boljeg i pravednijeg poreznog sustava. Očito je kako su osmanski makro-paraziti u sukobu s Matijinom Ugarskom naišli na dostojnog suparnika – nakon osnivanja Jajačke i Srebrničke banovine Osmanlije nisu za trideset dvije godine Matijine vladavine napredovali dalje prema sjeveru. No, Matijinom smrću urušava se i sistem koji je Matija održavao, što će postati jasno već tri godine nakon njegove smrti, porazom na Krbavskom polju, dok će konačni udar uslijediti 1526. na Mohaču.

Iako može tako izgledati, nije mi bila namjera ovim primjerom implicirati kako tajna osmanske uspješnosti leži u slabosti organizama s kojima se Osmansko Carstvo susretalo tijekom ekspanzije. Sasvim je normalno kako je puno teže poraziti „zdrav“ organizam nego onaj načet „bolešću“, no to nipošto ne znači kako se Osmansko Carstvo susretalo samo s „bolesnim“ organizmima. Dapače, cilj mi je bio samo još jednom potvrditi pretpostavku kako tajna uspjeha leži u činjenici s koliko uspjeha makro-parazit iskorištava svog domaćina te smatram kako upravo tu treba tražiti razloge uspješnosti Osmanskog Carstva, unutar samog Carstva, a ne spekulirati o „krivcima“ osmanskog uspjeha.

4. HISTORIOGRAFIJA O OSMANSKOM CARSTVU

Na samom početku seminara već je u određenoj mjeri bilo riječi o problemima koji se pojavljuju kada se pristupi proučavanju Osmanskog Carstva. Pored činjenice da je prošla stvarnost sama po sebi teško uhvatljiva, „balast današnjice“ svakako je element koji najviše utječe na rad povjesničara, a izgleda kako je taj „balast“ snažno prisutan kad je u pitanju bavljenje osmanskim poviješću. Primjera koji to mogu ilustrirati ima na pretek. Pritom bi ih

⁵⁴ L. R. Johnson, 2002., str. 55-59

ugrubo mogli smjestiti u tri kategorije: prvi, koji s negativnih stajališta pristupaju i prikazuju povijest Osmanskog Carstva (u prvom redu pripadnici kršćanskih zemlja koje su nekoć bile dio Osmanskog Carstva); drugi, koji tu prošlost idealiziraju (muslimani); te treća grupa, koja pristupa bez predrasuda, neutralno i objektivno, koliko je to uopće moguće.

U prvoj kategoriji svoje mjesto našla je mađarska historiografija, koja na Mađare gleda kao na jedinstveni, nepromijenjeni društveno-politički entitet koji je sačuvao pred osmanski, etnički, lingvistički, kulturni, i religijski identitet iz 15 st. (u koje se smjestilo i zadnje „zlatno doba“ mađarske povijesti) kroz period osmanske vladavine sve do eventualnog oslobođenja i ponovnog buđenja mađarske nacionalne države.⁵⁵ Autorica Claire Norton došla je do tog zaključka analizirajući radove prominentnih mađarskih povjesničara⁵⁶, a ovdje ću se osvrnuti na jedan od tih radova, autora Geze Davida *Administration in Ottoman Europe*⁵⁷. G. David kao okvir svog rada uzima osmanski administrativni aparat u Europi praveći distinkciju između onoga na Balkanu i u Ugarskoj (obraća pažnju i na osmanske vazalne države, ali, vrlo znakovito, u puno manjoj mjeri). S jedne strane stoji Balkan koji je već 1520-ih inkorporiran u standardni osmanski administrativni sistem u kojem živi otprilike petina (jedan milijun) muslimana, od kojih je veliki dio preobraćenika na islam te je, iako gradovi bilježe povećanja muslimanske i nemuslimanske populacije, brži rast muslimanske urbane komponente. S druge strane u Ugarskoj je mali broj timara koje drže nemuslimani, za razliku od Balkana pozicije knezova i primićura nisu nasljedne, a u Ugarskoj se nisu regrutirale neregularne vojne snage; ako je i bilo nemuslimanskih martolosa oni nisu bili ugarskog porijekla. U Ugarskoj je u velikoj mjeri bio sačuvan i pred-osmanski porezni sustav pa su tako Budim i Pešta bili izuzeti od plaćanja poreza na osnovu toga što ga nisu plaćali ni u vrijeme svojih kraljeva. Autor vrlo zanimljivo ističe i da su Osmanlije, iako nije postojala vjerska tolerancija i snošljivost u današnjem modernom smislu, ipak dopuštali ne samo obnavljanje kršćanskih sakralnih objekata, već su dopuštali i podizanje novih – posebno je to vrijedilo za ruralna područja gdje mnogih ograničenja koja su postojala u gradovima nije bilo te su stoga ruralna područja ostala netaknuta islamizacijom. Ipak, i gradsko stanovništvo našlo je spas pred asimilacijom; za razliku od Balkana ovdje je broj nemuslimanskog gradskog stanovništva opadao, a i ono stanovništvo koje je ostajalo u gradovima činilo je to tamo gdje nije postojao snažan muslimanski element – u takvim gradovima broj nemuslimanskog stanovništva bio je stabilan. Iz svega navedenog čini se potpuno jasno kako je autor htio istaknuti kako je Ugarska ostala gotovo netaknuta osmanskom vladavinom. Osim toga, iako je ostavila štetu za sobom (opet ne tako veliku kao na Balkanu), posljedica osmanske prijetnje i vladavine bila je i jedna dobra stvar – vezala je Ugarsku uz zapadnu Europu. Kada se uz to naglasi kako autor svoj rad izlaže 1988. godine (u pisanom obliku objavljen 1995) stvari postaju još jasnije – nakon 45 godina komunističke vladavine autor poručuje kako je Mađarska oduvijek bila vezana za Zapad te ako je uspjela ostati netaknuta za više od sto godina osmanske vladavine nije je moglo promijeniti ni 45 godina pod SSSR-om.

⁵⁵ C. Norton, 2007, str. 187-200, str. 188. Štoviše, „Osmanska država/identitet nije bio poklopac koji je zatvorio već formirane nacionalne identitete (Arapa, Bugara, Turaka, itd.) samo da bi se otvorio nakon nekoliko stoljeća kada se ti identiteti samopotvrđuju. Neki od tih identiteta donekle se bili formirani, ali su preoblikovano (netko bi mogao reći i deformirani) pod okriljem, kroz strukture, te kroz odgovor ili reakciju na Osmansko Carstvo.“, C. Kadafar, 1995, 21-22

⁵⁶ Autorica je pritom analizirale radove mađarskih povjesničara objavljene na engleskom jeziku, a uvjeren sam kako bi, da je zagrebla dublje, i proučila historiografsku produkciju o tom periodu na mađarskom jeziku, zasigurno našla i eksplicitnije tvrdnje o „neokaljanosti“ mađarske nacije.

⁵⁷ G. David, 1995, str. 71-90

Mađarski „jedinstveni, nepromijenjeni društveno-politički entitet“ „zaslužan“ je i za jedan drugi, bošnjački „jedinstveni, nepromijenjeni društveno-politički entitet“, ili bolje rečeno za mit o bošnjačkoj naciji kojoj korijeni sežu sve do 12. st. kada nastaje „posebna bogumilska vjera“⁵⁸. Prema tom mitu upravo je mađarski (ugarski) pritisak – „tendencija prodiranja te države prema Bosni sa željom da se pod vidom katoličanstva zavlada tom pokrajinom“ – utjecao na masovno prelaženje bogumila na islam, što je rezultiralo „ogromnim razmjerima islamizacije“.⁵⁹ Osmanlije su tako pružili narodu izlaz „iz sve veće istorijske patnje“; štoviše, oni su na taj način istom tom narodu pružili „istorijsku zadovoljštinu“.⁶⁰ „Nekoć bogumili, danas bošnjaci“, moglo bi stajati kao krilatica, ili naslov neke knjige unutar čijih bi se korica nalazio opisan proces „'etnogeneze' i 'politogeneze' narodnosnog entiteta koji se danas koristi 'bošnjačkim' imenom“⁶¹, a unutar knjige (jamačno podeblje) bi se zasigurno našlo mjesta i za idealizirani pogled na Osmansko Carstvo i jedan pogled na Osmansko Carstvo s Balkana koji poprilično odudara od „tipičnih“ balkanskih pogleda na „Turčine“.

Način na koji se danas u Turskoj prikazuju tri srednjovjekovna islamska mistika, čime se u članku *The Patron Saints of Turkish Humanism* bavi autor Mark Soileau, također je ilustrativan primjer kako je širok raspon objašnjenja jedne te iste povijesne pojave(a). Tako Mevlana Jalaludin (Rumi), Haju Bektash Veli i Yunus Emre u interpretacijama pojedinih grupa dobivaju sasvim različite uloge, s tim da je svaka od tih uloga prilagođena ideološkom (mentalnom) sklopu unutar kojeg funkcionira svaka od tih grupa, postajući tako (bitan) dio identiteta te grupe. Kada su u pitanju islamski pisci onda ta tri mistika postaju pobožni sveci koji su propagirali pravovjerni islam; potom ultranacionalisti po kojima su ta tri mistika imala ulogu poturčenja Anatolije; ljevičari koji u Haji Bektashu vide neku vrst proto-marksista; te dominantni pogled, koji promiče državni aparat, a u kojem ta tri mistika postaju humanisti koji su promicali vrijednosti kao što su mir, tolerancija, bratstvo i ljubav prema čovječanstvu.⁶²

U prije citiranom Lowryevom intervjuu našao sam jednu misao gdje Lowry kaže: „Koliko poznajete svoju prošlost, toliko ste u mogućnosti utjecati na svoju budućnost“⁶³, a koja mi se čini prikladnom kao zaključak cjelokupnog rada. S jedne strane problemi prva tri stoljeća osmanske povijesti pritisnuta su svim onim problemima kojima je opterećen svaki ozbiljan historiografski napor, a koji se odnose na problem hvatanja sada već davne prošlosti. No, pored tih problema u određenim sredinama povjesničar nailazi na balast sadašnjosti koji mu još dodatno otežava otkrivanje te prošlosti, a u krajnjoj mjeri negativno utječe na našu budućnost. Ovaj rad tek je kratka skica tih dvaju isprepletenih problema.

⁵⁸ <http://www.hercegbosna.org/kontroverze/politicko-povijesne-analize-mladen-ancic/mladen-ancic-legenda-o-bogumilima-196.html> (22.03.11)

⁵⁹ Nedim Filipović, 2005., str. 34, 38

⁶⁰ Isto, str. 36.

⁶¹ <http://www.hercegbosna.org/kontroverze/politicko-povijesne-analize-mladen-ancic/mladen-ancic-legenda-o-bogumilima-196.html> (22.03.11)

⁶² M. Soileau, 2007., str. 173-186, str. 176, 185

⁶³ <http://www.preporod.com/interview-mainmenu-77/1601-faktori-koji-su-600-godina-odrali-osmanlije-na-nogama-porezni-sistem-i-pravda.html> (22.03.11.)

6. LITERATURA

- Mladen ANČIĆ, 2008. *Što „svi znaju“ i što je „svima jasno“: historiografija i nacionalizam*, Zagreb
- Nancy BISAHA, 2006. *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, Philadelphia
- Geza DAVID, „Administration in Ottoman Europe“, u: Metin Kunt and Christine Woodhead (ur.), *Sulejman the Magnificent and his age: the Ottoman Empire in the early modern world*, New York, 1995., str. 71-90
- Suraiya FAROQI, 1995., „Politics and socio-economic change in the Ottoman Empire of the later sixteenth century“, u: Metin Kunt and Christine Woodhead (ur.), *Sulejman the Magnificent and his age: the Ottoman Empire in the early modern world*, New York, str. 91-113.
- Suraiya FAROQHI, 2004. *Ottoman Empire and the World Around It*, London
- Nedim FILIPOVIĆ, 2005. *Islamizacija u Bosni i Hercegovini*, Tešanj
- Vedran GLIGO (ur.), 1983., *Govori protiv Turaka*, Split
- John F. GUILMARTIN, 1988., „Ideology and Conflict: The Wars of the Ottoman Empire, 1453-1606“, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No. 4, The Origin and Prevention of Major Wars, str. 721-747.
- Colin IMBER, 1995., „Ideals and legitimation in early Ottoman History“, u: Metin Kunt and Christine WOODHEAD (ur.), *Sulejman the Magnificent and his age: the Ottoman Empire in the early modern world*, New York, str. 138-153.
- Halil INALCIK, 1954., „Ottoman Methods of Conquest“, *Studia Islamica*, No. 2, str. 103-129.
- Božidar JEZERNIK, 2007., *Divlja Evropa*, Beograd
- Božidar JEZERNIK, 2010., „Uvod. Stereotipizacija „Turčina“; u: Božidar Jezernik (ur.), *Imaginarni Turčin*, Beograd, 2010.
- Lonnie R. JOHNSON, 2002., *Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*, New York
- Cemal KADAFAR, 1995., *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, London
- Metin KUNT, 1995., „State and sultan up to the age of Sulejman: frontier principality to world empire“, u: Metin Kunt and Christine Woodhead (ur.), *Sulejman the Magnificent and his age: the Ottoman Empire in the early modern world*, New York, str. 3-29.
- Heath W. LOWRY, 2003., *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany
- William H. MCNEILL, 1980., *The Human Condition*, New Jersey
- Claire NORTON, 2007., „Narrating the 'Yoke of Oppression': Twentieth-Century Hungarian Scholarship of the Ottoman-Hungarian Borderlands“, u: Claire Norton (ur.), *Nationalism, Historiography and the (Re)Construction of the Past*, Washington, DC, str. 187-200.
- Mark SOILEAU, 2007., „The Patron Saints of Turkish Humanism: Religion and the Formation of Turkish National Culture“, u: Claire Norton (ur.), *Nationalism, Historiography and the (Re)Construction of the Past*, Washington, DC, str. 173-186.
- Paula Sutter FICHTNER, 2008., *Terror and Toleration: the Habsburg Empire confronts Islam, 1526-1850*, London
- Christine WOODHEAD, 1995., „Perspectives on Suleyman“, u: Metin Kunt and Christine Woodhead (ur.), *Sulejman the Magnificent and his age: the Ottoman Empire in the early modern world*, New York, str. 164-190.

Internet izvori:

<http://www.preporod.com/interview-mainmenu-77/1601-faktori-koji-su-600-godina-odrali-osmanlije-na-nogama-porezni-sistem-i-pravda.html> (22.03.11)

<http://www.hercegbosna.org/kontroverze/politicko-povijesne-analize-mladen-ancic/mladen-ancic-legenda-o-bogumilima-196.html> (22.03.11)

Antun Nekić

University of Zadar

Department of History

The rise of the Ottoman Empire from the beginning of the 14th to the 16th century

Abstract

The rise of the Ottoman Empire from the beginning of the 14th to the 16th century can be kept track of in a parallel way only through historical movements, three dynamic centuries, but also through two histories of historiographic reproductions on the subject. In the historiographies of these nations which were conquered in the past or were targeted by the Ottomans, the picture of the entire history of the Ottoman Empire is completely identical, as a repressed country which governs by sheer force and spreads exclusively with religious fervor. A historian Paul Wittek introduced the so-called *ghazi* theory in the 30s of the 20th century according to which the religious factor is, that is, the holy war for the spread of Islam (*gaza*), the main reason for the spread of the Empire in the first three centuries of its history. Considering the numerous facts which do not help such a thesis (for example, the fact that in some parts of the Empire the Christians constituted about a half of the Thimariots), a historian Heath W. Lowry contradicts the *ghazy* theory with a desire for spoils and slavery being the main motive for the spread of the Empire in that period. The structure of the Empire is inseparable from the question of its fast growth and it could be delineated through eight interconnected periods. They refer to the connection between the Sultan's authority and the army, a paradise that creates riches which sets armies into movement, the righteous Sultan's rule enabled by the world harmony and to world as a garden whose walls are a state, whose pillar is the religious law. When dealing with historiography of the Ottoman Empire, the ballast of the present is frequently visible in the texts on the subject of the Empire. These can be roughly placed into three categories: those which describe the history of the Ottomans from a negative point of view (the authors of such texts most often belong to Christian countries that had been once a part of the Ottoman Empire), those who idealize the history of the Ottomans (these authors on the other hand most often belong to the Islamic countries), and those who approach the questions of the Ottoman Empire in as objective a manner as possible and without prejudice.